

ВІДГУК

офіційного опонента доктора економічних наук, професора
Вахович Ірини Михайлівни
на дисертаційну роботу Маслиган Олени Олександрівни
«Теоретико-методологічні засади формування та розвитку туристично-
рекреаційних кластерів у регіонах України»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук зі
спеціальності 08.00.05 - розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

1. Актуальність теми дисертаційної роботи та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами

На сучасному етапі посилення децентралізаційних процесів в Україні, одним з найбільш перспективних векторів регіонального розвитку є формування об'єднавчих ядер широкого кола учасників, які формуються на базі регіональних активів. Розглядаючи даний процес з позиції туристично- рекреаційних активів, такі ядра передбачають об'єднання підприємств різноманітних секторів, пов'язаних з обслуговуванням туристів (зокрема, туристичних операторів, готелів, закладів громадського харчування, транспортних перевізників, ін.). Визначені об'єднання у сфері туризму і рекреації розглядаються як туристично-рекреаційні кластери. Очевидним є, що туристично-рекреаційні кластери сприяють концентрації матеріальних, фінансових та людських ресурсів у межах територій, де такі ядра наявні, активізації відносин у системі «центр-периферія», посиленню ділової активності суб'єктів бізнесу сфери туризму і рекреації та підвищення конкурентоспроможності регіону в цілому.

Зважаючи на вище викладене, дисертація Маслиган О.О., що спрямована на поглиблення теоретико-методологічних засад дослідження туристично-рекреаційних кластерів та обґрунтування практичних рекомендацій в розрізі пріоритетів їх формування та розвитку на регіональному рівні, є актуальною та своєчасною. Важливо зазначити, що наукове дослідження Маслиган О.О. виконано згідно з планом науково-дослідних робіт Мукачівського державного університету за темами: «Територіальна організація сфери туризму і рекреації

регіону» (номер державної реєстрації державний реєстраційний № ДР 0116U004997), «Діяльність готельно-ресторанних і туристичних підприємств регіону» (№ ДР 0118U000854), «Суспільно- географічні дослідження тенденцій розвитку регіону (Закарпатської області)» (№ ДР 0115U000729).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Достатній рівень обґрунтованості й достовірності викладених наукових положень, сформульованих висновків дисертаційної роботи і запропонованих рекомендацій забезпечується теоретико-методологічною фундаментальністю вихідних позицій дослідження та системним аналізом його матеріалів, що характеризуються узгодженістю теоретичних положень й прикладних проєкцій роботи; ретельно продуманим понятійним полем та чітким робочим глосарієм дослідження; адекватним вибором наукового інструментарію, який охоплює комплекс теоретичних, емпіричних, статистичних методів; багатою джерельною базою, яка налічує 514 найменувань, з них 64 - іноземною мовою. Усе це створює передумови для здійснення дисертантом наукової характеристики проблеми дослідження, глибокого аналізу його об'єкту і предмету та забезпечення коректності висвітлення отриманих результатів.

3. Зміст дисертації, його завершеність та наукова новизна

Обрана дисертантом логіка наукового пошуку розгортається відповідно до окресленого проблемного поля дослідження та його наукового апарату (об'єкту, предмету, мети, завдань, визначених концептуальних підходів). Це адекватно відображається у структурній будові основного змісту роботи, що складається з 5 розділів, у яких інтегровано презентуються результати розв'язання поставлених завдань.

Виклад базових вихідних позицій поглиблення теоретико- методологічних засад дослідження туристично-рекреаційних кластерів та обґрунтування практичних рекомендацій в розрізі пріоритетів їх формування та розвитку на

регіональному рівні цілком логічно розкривається у межах дванадцяти дослідницьких завдань.

Вирішуючи перше завдання дослідження - окреслити інтеграційну модель розвитку сфери туризму і рекреації в розрізі переваг та перспектив для регіонів, Маслиган О.О. у першому розділі окреслює інтеграційну модель розвитку сфери туризму і рекреації у регіонах, як таку, що орієнтована на мережні структури. При цьому мережні структури формуються за різними формами об'єднання підприємницьких, науково-дослідних, освітніх структур, регіональних структур влади, які співпрацюють у сфері туризму і рекреації та набувають різного характеру. Звертається увага на те, що елементи інтеграційної моделі розвитку сфери туризму і рекреації мають різну ефективність, однак найбільш ефективний характер має об'єднання, що характеризується багаторівневістю і забезпечує формування кластерів.

Поглиблюючи термінологічний апарат дослідження туристично-рекреаційних кластерів та специфіку їх розвитку в сфері туризму і рекреації у регіонах - Маслиган О.О. туристично-рекреаційний кластер розглянуто як добровільне, обмежене територіальними межами об'єднання широкого кола учасників, з метою підвищення конкурентоздатності туристичного продукту, спільно створюваного суб'єктами бізнесу, конкурентоспроможності територій тощо (с. 67). Доведено, що наявна щільна структурна зв'язність, що надає його учасникам перевагу над конкурентами, які діють ізольовано (с. 73-79). У межах дослідження класифіковано туристично-рекреаційні кластери за такими ознаками: географічне розташування; напрям взаємодії; стадії життєвого циклу; спеціалізації (с. 68-72).

Обґрунтовуючи організаційну структуру туристично-рекреаційних кластерів та форми реалізації спільної підприємницької діяльності в межах кластерів (с. 79-97), автором окреслено систему інституцій, що визначають рамкові умови набуття кластерами систематики, завершеності, визначеності та зміни спадкових характеристик (с. 82).

Вирішуючи завдання дослідження теоретичної платформи формування і розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах, автором сформовано погляд на діяльність туристично-рекреаційного кластера, як на процеси об'єднання зусиль учасників з виробництва спільного туристичного продукту, що пов'язані із подоланням невизначеності та ситуацій неминучого вибору серед значної кількості варіантів розвитку, що інтегрують ризики (с. 101). Органічно “вписується” у цей пласт дослідження і розроблений автором та апробований комплексний індикатор наявності/можливості утворення туристично-рекреаційного кластера в регіоні (с. 274-291, с. 135-139). Отримані емпіричні результати переконливо засвідчили, що для органів регіональної та місцевої влади, органів місцевого самоврядування є альтернатива витратному процесу створення штучних кластерів (зокрема, автором визначені території Закарпатської області, які вже функціонують як природний туристично-рекреаційний кластер, пріоритетний для визнання і офіційної реєстрації (с. 288, с. 290-292)).

Здійснене автором комплексне окреслення специфіки функціонування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України та детермінування механізмів активізації розвитку сфери туризму і рекреації дало змогу визначити передумови для активізації розвитку сфери туризму і рекреації.

Розгляд принципів, методів і форм регулювання туристично-рекреаційних кластерів у регіонах надав змогу автору зробити висновок про те, що забезпечення їх функціонування та розвитку потребує: балансувальних показників, які демонструють операційні результати діяльності учасників та загальний прогрес у досягненні цілей або системи взаємопов'язаних показників; балансувальних інструментів регулювання розвитку кластера; системної форми опису діяльності кластера (с. 139-162).

Вивчення досвіду формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів в зарубіжних країнах дало змогу відзначити доцільність розробки єдиної державної програми кластеризації економіки України, такої, що

ґрунтується на практиках керованого розвитку таких кластерів, адаптованих до вітчизняних реалій (с. 221-247).

Формування мережної структури функціонування туристично- рекреаційних кластерів в регіонах дозволило автору довести, що ці структури відрізняються паралельним розгортанням фізичних та віртуальних мереж кластеру, що здатні мас штабу ватися (292-307).

У межах вирішення задачі окреслення специфіки організаційно- практичних питань розвитку учасників туристично-рекреаційних кластерів, процес реалізований на основі розподілу відповідальності, повноважень і обов'язків учасників кластера у виробництві спільного туристичного продукту (с. 308-329).

Для вирішення задачі регуляторного впливу органів регіональної та місцевої ради, суб'єктів бізнесу у межах туристично-рекреаційних кластерів, відокремлено процеси, що запускають механізми циклічного відтворення функцій з продукування процесів ефективного розвитку на основі віддаленої обробки великих масивів даних (с. 332-335).

Розроблення наукових засад узгодження пріоритетів функціонування учасників туристично-рекреаційних кластерів дозволило виокремити напрями переведення регіональних цілей у процеси розвитку, на основі методики системного опису кластеру та опису цілеспрямованої діяльності об'єднань учасників кластера за територіальними громадами у хмарному сервісі, використовуючи великі масиви даних, що дозволяють ідентифікувати біхевіоризм станів (с. 354-382).

Обґрунтування напрямів імплементації пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційних кластерів в регіонах України дало змогу констатувати, що процес має реалізуватися на основі забезпечення організаційної стійкості учасників кластера (с. 382-405).

Отже, аналіз змісту дисертаційного дослідження Олени Олександрівни Маслиган засвідчує його завершеність, досягнення мети та успішне вирішення поставлених завдань, у результаті чого отримано результати, що

відзначаються науковою новизною, теоретичною та практичною значущістю, а саме: *уперше* розроблено підхід до впорядкування інституціональної структури кластера, форм організації спільної підприємницької діяльності в межах кластеру; методичні підходи до забезпечення життєспроможності туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; інструментарій упорядкування відносин учасників кластера; *удосконалено*: теоретичний базис функціонування туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; науковий підхід до формування регуляторного впливу органів регіональної влади та місцевого самоврядування, суб'єктів бізнесу на туристично-рекреаційні кластери; методичний підхід до дослідження економічної діяльності туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; науковий підхід до ідентифікації туристично-рекреаційних кластерів у регіонах, на основі методу виокремлення головних компонентів; *дістали подальшого розвитку*: понятійний апарат теорії регіонального розвитку та теорії кластерного розвитку; ідентифікація ознак і специфічних рис, притаманних інтеграційній моделі розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіонах; систематизація чинників впливу на розвиток туристично-рекреаційних кластерів у регіонах; науково-практичні рекомендації щодо імплементації пріоритетів сталого розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України.

Таким чином, здійснений аналіз дисертації дає підстави вважати, що виконане Маслиган Оленою Олександрівною дослідження є завершеною працею, у якій отримано нові науково обгрунтовані результати, що у сукупності вирішують важливу для економічної науки проблему поглиблення теоретико-методологічних засад дослідження туристично-рекреаційних кластерів та обгрунтування практичних рекомендацій в розрізі пріоритетів їх формування та розвитку на регіональному рівні. Отримані результати безперечно характеризуються науковою новизною, теоретичним значенням та практичною цінністю.

4. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових фахових виданнях та ідентичність змісту автореферату

Основні положення дисертації достатньо повно відображені у 56 публікаціях автора, серед яких колективні монографії, 27 статей у вітчизняних наукових фахових виданнях України та 7 публікацій у зарубіжних наукових періодичних виданнях, праці апробаційного характеру та ін.; вони апробовані на численних конференціях міжнародного та всеукраїнського рівнів; унаочнені у 68 таблицях та 49 рисунках; додатково проілюстровані у додатках. Зміст автореферату загалом ідентичний тексту дисертації, а наукові положення, висновки та рекомендації, наведені в авторефераті, належним чином розкриті й обґрунтовані у рукописі дисертації.

5. Зауваження щодо змісту дисертації

Разом із загальною позитивною оцінкою роботи висловимо і деякі критичні міркування:

1. Високо оцінюючи побудовану дисертантом потужну методологічну базу дослідження, що ґрунтується на визначених автором платформах розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах (серед яких - теорії систем балансових співвідношень Г. К. Броншпака та С.І.Чернишова, сталого розвитку В. Вернадського, саморозвитку регіонів П. Ромера, «центр- периферія» Дж. Фрідмана, кумулятивного зростання Г.Мюрдаля), зауважимо, що залишилося не зовсім зрозумілим й обґрунтованим базування авторської платформи розвитку туристично-рекреаційних кластерів виключно на теорії систем збалансованих співвідношень (с. 116). У тексті витлумачується лише поняття «захисту від збоїв кластеру», а висновки щодо змісту систем збалансованих співвідношень та їх впливу на розвиток туристично- рекреаційних кластерів (С.117) певним чином “відірвано” від інших (С.116- 120).

2. На нашу думку, варто було б включити до змісту запропонованого авторського методичного підходу до забезпечення життєспроможності туристично-рекреаційних кластерів у регіонах також прогнозування коливання можливого економічного результату за різними рівнями якості спільного туристичного продукту (адже гарантування якості такого продукту теж погребує витрат). Це підсилює б ефективність ідентифікації тих умов спільної господарської діяльності учасників кластера, за яких збігаються їх інтереси.
3. Запропонований автором підхід до проектування циклу регулювання туристично-рекреаційних кластерів на основі впровадження збалансованої системи показників у частині розгляду їх як ядра розвитку (с.4) потребує додаткового наукового обґрунтування.
4. Доцільно було б посилити кількісний аналіз загальних трендів розвитку сфери туризму і рекреації у регіонах України у підрозділі 3.1 розгорнутими якісними характеристиками станів всіх господарських суб'єктів, які беруть участь у виробництві туристичного продукту, а також ефективності вже запроваджених регуляторних впливів органів регіональної та місцевої влади, органів місцевого самоврядування.
5. Обсяг основного тексту дисертації, обмежений нормативними вимогами, на наш погляд, можна було б використати більш раціонально, позбавивши його не зовсім виправданих повторень у частині викладу авторської концепції дослідження у підрозділах 2.4, 5.2 та 5.3, розділів 2 та 5 (на с. 163-178 підрозділу 2.4 та на с. 361- 368 підрозділу 5.2). Це сприяло б кращому сприйняттю концепції та посиленню її цілісності.
6. Виклад деяких результатів аналізу у табличному виразі (зокрема, щодо суб'єктів туристичної діяльності за регіонами (с. 195-196, табл. 3.5), загальна характеристика готелів та інших місць для тимчасового проживання в Україні (с. 193, табл. 3.3), динаміка розвитку перевезень пасажирів на туристичних та екскурсійних маршрутах в Україні (с. 194, табл. 3.4) виграв би від використання графіків із візуалізацією ліній трендів. Крім того,

наведені таблиці перевантажені зайвою інформацією або займають майже сторінку, відтак краще б сприймалися у додатках.

Зазначені зауваження та побажання є дискусійними і не впливають на загальний позитивний висновок щодо оцінки дисертаційної роботи О.О.Маслиган.

6. Загальний висновок

Дисертаційна робота О.О. Маслиган на тему «Теоретико-методологічні засади формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України» є ґрунтовним, самостійним, завершеним науковим дослідженням, вирізняється науковою новизною та практичним значенням.

Дисертація, подана на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, є цілісною, логічною, містить науково обґрунтовані результати, відповідає вимогам гп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами) та паспорту спеціальності, а її автор, Маслиган Олена Олександрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук зі спеціальності 08.00.05 - розвиток продуктивних сил і регіональна економіка.

**Офіційний опонент –
доктор економічних наук, професор
ректор Луцького національного
технічного університету**

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ:
Учений секретар
ЛУЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
доц. А.Земко

7.08.2024р.

Вахович І.М.